

ATTILA-E VAGY ATILLA?

Évekkel ezelőtt Wallensteinnal foglalkozván, egy vaskos kötet, Dr. Edmund Schebek, prágai Commerzienrath műve került a kezembe, melynek czíme: Lösung der Wallensteinfrage (Berlin, 1881. 612. lap). Mosolyogtam a hangzatos czímen, s a mű futólagos olvasása igazolta a fogadtatást, melyben a Commerzienrath nagy munkáját eleve részesítettem.

Mert a történelmi tudomány terén is vannak metaphysicumok, melyekben a tárgyi igazságnak megfelelő végérvényes döntés a dolog természeténél fogva ki van zárva. Ilyen a Wallenstein-tragedia, vagy az a másik, mely Don Carlosról szól. Mindkettőben a történelmi igazság, a miatt, hogy a catastrophát szóbeli, írásba nem foglalt üzenet idézte elő: minden valószínűség szerint soha másképp nem közelíthető meg, mint sejtésekkel és combinációkkal. A ki tehát ily kérdésekben, melyekben egy Ranke, Hallwich vagy Büdinger is csak azt igyekeztek föltüntetni, a mi valószínű, a kérdés megoldásáról beszél már műve címlapján: az jobban tesz vala, ha commerzienrathi bokros teendőit soha meg nem szakítja történelmi excursiókkal.

Ily kérdésekben szakbeli történész vagy maga is beáll a combinálók közé, — ha behatóbb tanulmányal foglalkozik az illető tárggyal; vagy pedig egyik vagy másik combinációhoz csatlakozik, — ha épen azzal a tárggyal bővebben nem foglalkozik.

Ez utóbbi eset alkalmazható magamtartására nézve »Attila« nevét illetőleg. A hun király történetét behatóbban nem tanulmányoztam; személye mindössze csak bibliographiai gyűjteményem alapján érdekelt. Historicus létemre, a fentebbi recept szerint, csatlakoztam a nyugat-európai, De Guignes akademikus nagy tekintélyének hatása alatt francia földön 1756-ban létrejött conventióhoz, mely a francia kiejtésnek leginkább megfelelő Attila-féle írásmódot hozta be.

Am azért tisztában voltam azzal, hogy *népvándorláskori barbár fejedelemtől lévén szó, az az Attila-féle írásmód önkényes, pusztá conventió, mely a tárgy természeténél fogva egyáltalán nem tarthat számot történelmi bizonyosságra.*

Mert a ki valaha életében azon korra vonatkozó bármi csekély eredeti tanulmányt tett, az tudni fogja, hogy még a reménység sem biztathat azzal, hogy a hun király igazi neve kiderüljön;

1. azért, mert saját népéből való író soha egy sem volt, s még magoknak a hunoknak nemzetisége is olyan, melyhez, a mint Hunfalvy Pál 1891-ki hatyúdalából látjuk, még csak némi alappal bíró sejtésekkel sem közelíthetünk;

2. azért, mert a közel egykorú írók valamennyien, idegen nemzet-számba vehető görögök, gótok, frankok stb., kik közül egyetlenegy görög ember érintkezett Attilával, s az nem így írja, míg

a többi, e világtörténelmi nagy alak nevét hallomásból vagy iratokból ismervén, a lehető legkülönbébb alakban adja vissza. Mi is a világrengetők halhatatlansága? (Ha jól emlékszem) Turgenyev így felel rá: hogy az orosz paraszt Nepüljennek ejti a nagy Napoléon nevét;

3. azért nem ismerhetjük Attila igazi nevét, mert a népvándorlás kora különösen, de a nyomába hágó középkor is, mely idét élenken él világszerte a nép ajkán a hun király neve: classicus kora az incorrecségnek.

Egy egyszerű magyar piarista már ezelőtt másfélszáz évvel tisztában volt ama főntebb említett körülményekkel, melyekre mint elemi igazságokra eredeti kutatónak szükségkép rá kell jönnie, de a melyek örök rejtélyül maradnak az előtt, kinek tudása a kutatások conventiószerű és határozott végeredményeit megkülönböztetés nélkül közlő kézikönyveken túl nem terjed.

Dezsericzky nyitrai piarista, ki eredeti tanulmányokat végzett a Vaticanban és egyebütt, De Guignes előtt 8 esztendővel, rövid, tömör sorokban, példák sokaságával igazolva állítását, a következőleg indokolta, miért nem ismerhetjük helyes formájában sem Attila nevét, sem általában a történelemben szereplő hunok neveit:

»Adde — úgymond — *Scriptores veteres, Graecos ac Latinos, hunnicas voces aut eminus audivisse, aut ob linguae Hunnorum imperitiam, prave etulisse: vel ad suum loquendi modulum, aliarumque Gentium magis cognitarum, inclinasse.* Ita Patrem Attilae, alii *Bendecucz*, alii *Mundruth*, alii *Masuch*, alii *Bendegicz*, alii *Mundzuchum*, alii *Mundiuchum* efferunt. (A sorrend szerint: Túróczi, Priscus, Callimachus, Oláh és Jornandes különféle írásmódja egyugyanazon névről.) — *Dengezicz* demum *Jornandi Denzio* est, *Marcellino* autem *Comiti, Densices.* — *Fratres* porro *Patris Attilae, Jornandi sunt Octar, & Roas; Callimacho Hottar, & Rugilas; Prisco* is, qui *Roas*, est *Rova.* — *Avus Attilae Callimacho, est Velamber, aliis Balamber.* — *Frater dein Attilae, quibusdam Buda, quibusdam Bleda, Jornandi Bleta.* — *Ipsa quoque Attila, hunnice Ethele, a Graecis Attilas* exprimitur: *Attellas* apud *Priscum, et sic de aliis.*«¹

Hadd illusztráljam Dezsericzky ezen érdekes fejtegetését azzal, hogy elősorolom, minő változatokban emlegetik a *Jornandestól* Attilának nevezett fejedelmet a népvándorlaskori és középkori írók. Ime a sorozat:

Ἀτῆλας, Ἀττήλας és Ἀττήλλας, fölváltva mind a négy egykorú, illetőleg közel egykorú görög írónál (*Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*).

Athila, Athela (*Prosperi Chronicon consulare 397—444, resp. 445; Chronicon imperiale, 379—455. Stritternél, I. 483.*)

¹ *Josephi Innocentii Desericii Hungari Nitriensis De Initiis ac Majoribus Hungarorum Commentaria. Budae in Hungaria, 1748. 2. r. I. 54, 55.*

Attela (Gregorii Episcopi Turonensis [† 594] Historia Francorum).

Athala (Chronicon S. Huberti Andaginensis).

Attila rex Arrianus, Totilával téveszti össze (Chronicon Casinense usque ad 867).

Attila, Totila, Attilia, Attila, Hezelo (Gesta Treverorum v. Trevirorum).

Attila rex Hunorum (Annales Mellicenses, 1123).

Attila (Otto Frisingensis episcopus † 1158).

Attila (Godefridus Viterbiensis † 1191).

Adtyla (Arnoldi Lubecensis [† 1212] Chronica, Pertznél XXI).

Attila (Aegidii Aureavallensis Gesta Episc. Leodens. ad ann. 1246).

Attilo (Gesta Boemundi Archiepiscopi Treverensis).

Rex *Thila*, qui in Scripturis Attila nominatur. (Boguphalus [† 1265] Chron. Polon. ap. Sommersberg, Script. rer. Siles. II. 18).

Athalus (Tractatus de ecclesia S. Petri Aldenburgensi).

Actila Rex Hunnorum fratrem suum *Bellam* occidit, ut solus regnaret (Ricobaldi [cca 1312] Compilatio chronologica, Eccardusnál: Corpus Historicum Medii Aevi. Lipsiae, 1723. I. 1255).

Attelanus (Gesta Francorum. Du Chesne-nél, I. 692. Bouquetnál II. 544).

Heccula rex Hunnorum (Chronica S. Bertini).

Attala (Hugonis Chronicon. Mon. Germ. H. VIII. 317).

Rex *Atyla* (Chronicon Monacense).

Attila, Atyla (Continuatio Vindobonensis).

Athila Rex Unnorum (az u. n. Anastasius bibliothecarius, Muratorinál III.).

Alli, Atla, Attalus az Eddában (kétségbe is vonták).

Atla (Scopis Vidsidh angolszász epos-töredék).

Chunich *Etzel* (Nibelungen Lied).

Etzelius (Zimmersche Chronik).

Koning *Ezzelin* (Sächsische Weltchronik, I. Mon. Germ. H. Script. ling. vern. II. 107, 129).

Kunig *Etzel* (Muglen's Chronik der Hunnen, XIV. száz. cod.).

Künig *Etzel* (Heldenbuch).

Wetzel (ld. a forr. Belnél: Adp. 95).

Az *Etzel* név tárgyunkra nézve kiválóan fontos, mert az *Athila* alak ősisége mellett bizonyít. Grimm törvénye szerint ugyanis csakis ebből származhatott Kr. u. 7—800-ban *Azilo*, majd *Ezilo*, s 8—900-ban *Etzele* révén *Etzel*. Az *Athila* alak, mint láttuk, a legrégebb német forrásokban is előfordúl, s a németeknél, úgy látom, érvényben volt egész a XVII. századig:

1493: *Athila* de Scythia (Schedel: Liber chronicarum).

1522: *Attila, Atila* (Eine schöne Cronik. Augspurg).

1534: *Athila* (Haugg: Der hungerñ Chronica).

1556: *Athila* (Joannes Boëmus Aubanus Teutonicus: Omnium gentium mores).

1572: *Athila* (Lazius: De aliquot gentium migrationibus) stb. stb.

Visszatérve a torzítások és incorrecségek főntebb elősorolt népvándorlás- és középkori halmazához: meg kell említenünk, hogy az orthographiai zűrzavarhoz még egyéb is járul, t. i.:

1. hogy a hun királyt többször összetévesztették a gót Totilával. A cassinói krónika Totilát írja Attilának; viszont a Gesta Trevirorum Attilát Totilának, a mi egész a renaissance koráig sűrűn fordul elő. Még Malispini krónikájában is, Kr. u. 500-ban jelenik meg »Attile, ovvero Totile flagellum Dei« (Muratorinál, VIII.; ed. stereot. Milano, 1876). Nálunk IV. Bélán esik meg az a tévedés, a midőn a hun királyról szólva így ír IV. Inczéhez: ». . . Totila in exemplum veniat, qui ex parte Orientis ad Occidentem veniens subiugandum, in medio regni Hungariae sedem suam principalem collocauit« (Fejér: Cod. Dipl. IV. 2. p. 222.);

2. hogy a hun királyt többen más nemzet királyának teszik meg, így pl. szerepel mint »Avarorum Rex« (Vita S. Severi Abbatia Agathensis, Bouquetnál III. 390); mint »Necaronorum Rex« (Vits S. Vedasti Atrebatensis episcopi et confessoris. Ap. Bollandum VI. Febr.) stb. le a XVI. századig, midőn »Re de Heruli« (Caroldo: Chron. Venet.);

3. hogy maga az Attila, Atila — melyet tulajdonnévül viseltek még csak 300 évvel ezelőtt is¹ — valamint ahhoz hasonló nevek, a népvándorlás és kora középkor idejében közönségesek Európában, Ázsiában, Afrikában. Így tömérdek Attalus, Atilius, Atilianus, Atetlanus, Atalon, Ateula, Atiula, Azelano, sőt Anila vagy Anitala (uel Attila, Maurorum rex, Reginónál) szerepel igen-igen gyakran Attila vagy Atilával fölcserélten.

Ha már most átmegyünk középkori, *hazai* kútfőinkre, ezekből a hunok királyának következő névlajstromát állíthatjuk össze, mely igen nevezetes tanulságot rejt magában:

Athila (Anonymus B. R. Not.).

Ethela (Simonis de Keza Gesta Hung.).

Athila (Chronicon Posoniense).

Aquila rex (Chronica Hungarorum e codice Warsaviensi saec. XIII. egy lengyel szerzetes compilációja).

Atila (Chronicon Dubnicense).

Atyla (Marci Chronica).

Atila (Chronicon Budense).

Athyla (Chron. Hung. rhythm.).

»*Atila* . . . Hungarico idiomate *Ethele* dictus est« (Johann. de Thwroc.).

¹ »*Attila* Trissinus Vicentinus«, 1590-ben élt, I. Jac. Augusti Thuani Historiarum Lib. XCIX. Francof., 1621. p. 369.

Athyla electus fuit in regem hungarorum (Breve chronicon hungarorum, a párizsi Bibl. Nationale-ban MSS. Lat. 5941).

E sorozatban, a per fas et nefas ide osztott varsói codex Aquilát részint Aquilejára czélozva, részint azért ír, hogy a király nevét a körülötte levő »hominumque *animalium uolucrum* ac bestiarum siluestrium maxima multitudo«-val kimagyarazza.

A többi azonban két csoportba osztható. Egyik rész Etelének írja, a másik, abban a korban ritka következetességgel, *Athilának* vagy *Atilának*, úgy hogy később említendő bizonyítékokat is hozzávéve, megállapíthatjuk azt a tényt, hogy *a hun király neve nálunk a középkorban, a mennyiben nem Etele, mindig csak Atila (Athila), de sohasem az idegenszerű Attila, vagy a modernebb magyar Atilla.*

Midőn tehát oly kutató mint Hunfalvy Pál a nagy közönség számára irt egyik művében (Die Ungern oder Magyaren, 1881. 124), elnagyolva s homályosan, így szól: »Wie das Nibelungenlied nur *Etzelu* (Attila) König der Hunnen erwähnt: so lassen *die ungrischen Chroniken* die Hunnen in Europa mit *Attila* auftreten. Schon sein name »Ethele« ist dem deutschen Liede entnommen. Alle geschichtlichen Quellen nennen ihn *Attila*, — (Das Wort bedeutet wohl »Väterchen«, wie der russische Bauer noch heute seinen Zaren nennt — auch die skandinavischen Sagen *Atli*.« — e soraiban csak a *mondai* Etzel és Etele alakot állítja szembe a *lörténelmi* Attila és Athilával.

A magyar krónikákban Attila van-e vagy Atila? arra nézve magok az utolsó effatum kimondására hivatott magyar krónikák, mint láttuk, egyhangulag *Atilával* felelnek.

Etelét és Atilát együvé fogva, mint hagyományos magyar nevet, mely minálunk személy- és helynévvé lett: ekkép vezethetjük le a középkortól maig:

1138: *Atila*, villa Praep. Demesiensis. (Fejér: Cod. Dipl. II. 102.)

1221: »Penquez et Laurentius de villa Soht, impetierunt quatuor homines *Athilae*, scilicet: Georgium, Visam, Vysint & Milum, & postea unum hominem Bes, scilicet Petrum de praedio *Athilae*, de furto, iudice Nicolao« stb. (Ritus explorandae veritatis per iudicium ferri candentis. §. XCII.)

1224: *Etul* (Jerney: Magyar Nyelvk. 36.).

1286: *Etele* (Árpádk. Új Okmt. XII. 449.).

1331, 1332: *Etel* (Jerney: Magy. Nyelvk. 36.).

1333: *Ethela* (Fejér: Cod. Dipl. VIII. 3. 711.).

1355: *Ethele* (Anjoukori Okmt. VI. 318.).

1488: *Atila, Ethele* (Joa. de Thwroc.).

1539: *Atila* (Joan. Silvestri Grammatica Hung.-Lat.).

1549: *Atila* (Nic. Oláh).

1568: *Athila* (Abr. Bakschay).

1575: *Athila, Atila, Atila* hertzec, t. i. a hun király (Hel-tai Chronica).

- 1645: *Atila* (Alb. Molnár Szenciens. Lexicon, p. 355).
 1660: *Atila, Atilá, Ethele* (Pethő Gergely).
 1663: *Atila* (Nadányi: Florus Hung. p. 27.).
 1663: *Atila, Athila* (Com. Franc. de Nádasd).
 1693: *Atila*, vel *Athila*, («quia Latinè scribo.» Otroko-
 csi F. F.).
 1700: *Atila* (Trophaeum Estorasionum).
 1770: *Atila* (Palma: Not. rer. Hung.).
 1778: *Atila* (Wáli István: Római imp. 152.).
 1791: *Atila* (Szekér Joákim: Magyarok eredete).
 1804: *Atila* vel aliis *Ethele* Rex (Ant. Szirmay: Hung. in
 Pa:ab. p. 5.) stb. stb.

Látnivaló, hogy a hun király nevének ősi, hagyományos írásmódja mi nálunk *Atila* és *Etele*. E tradíció a középkortól maig ér. S pl. már a XVI. században tisztában volt vele Sambucus, midőn kiadásaiban az idegen Bonfinnál és Callimachusnál *Attilát*, míg a magyar Oláh Miklós és Bakschaynál következetesen *Atilát*, illetőleg *Athilát* szerepeltet. Századunkban a két legnagyobb gyűjtő történész, Fejér György és Toldy Ferencz, hasonlóan ismerhették e két név hagyományos magyarságát, s épen azért, oly korban élve, mely a magyar nemzeti tradíciók ébren tartásától nyerte szí-
 nét: úgy Fejér György, mint Toldy, soha másként nem irták a hun király nevét, mint *Atilának*.

Toldy ebben annyira ment, hogy nemcsak maga írt mindenkor *Atilát* (l. Magyar nemz. irod. tört. 1851. 27 l.; Magyar költészet tört. 1867. 29 l.; Magy. nemz. irod. tört. 1872. 22. l.), hanem ha szerét ejthette, még a mások czikkeiben is így igazította ki a fejedelem nevét. Midőn kiadja Szabó Károly »jegyzeteit Thierry Amadé Atilájára« (Új magyar muzeum, 1858. 496 l.): a címbe előforduló *Atila* egyenesen az ő szerkesztői javítására vall, mert Szabó Károly sehol másutt nem írt *Atilát*, hanem vagy *Attilát*, vagy *Etel*.

Szépirodalmi íróink közül ekkoriban írja Vajda Péter *Atila* és Budát; Jósika Miklós is *Atilát* emleget a Magyarok őstörtelmében.

Az *Atila* név, Toldy halálával, úgy látszik végkép eltűnt irodalmunkból; a nép ajkán különben sem élt soha.

Ugyancsak e században, le napjainkig, a Túrócztól magyarosnak itélt *Etel* és *Etele* alak igen kedvelt volt. Szabó Károly, ki egyébként Thierry hatása alatt *Attilát* írt: *Etel* lakáról czikkezik a Delejtüben (1859. II. 49; és Kissebb tört. munk., 1873.). Révész Imre, szintén *Etel* lakáról ír (1859.). A költők: Guzmics Izidor, Baksai Dániel, Arany János, Tompa Mihály, Tolnai Lajos *Eteléről* és *Etelről* énekelnek.

Ámbár *Atila* és *Etele* régi magyar forrásokra visszavezethető, századok századjain át hűségesen megőrzött nevek: mégsem ezek, hanem *Atilla* ezen névnek azon formája, melyet kimutatha-

tólag kétszáz esztendeje legmagyarosabbnak tart a nyelvtudomány, vagy mondjuk a tiszta magyar nyelvérzék. Atilláról Otrokócsi Főrís Ferencz 1693-ban (*Origines Hungaricae*, I. 102, 103) ekkép értekezett: »... etiam de Athila aliquid... Ubi hoc in antecessum insinuo: *Atila, apud nos, qui purâ loquimur lingua Hungarica, dicitur hoc tempore, per duplicatum, seu dagessatum l, Atilla*; ut non rarò, cum *l* sequente *a*, tales terminationes, occurrunt in nostra Lingua v. gr. Villa (furca), vel Álla (mentum ejus), ubi *la*, est affixum pronomen: Válla (humerus ejus), & similia. *Nunquam tamen, (quod scirem,) a genuino Hungaro, in patriâ linguâ, dicitur vel scribitur per duplex t, (Atilla,)* uti Historicis veteribus Graecis & Latinis mos est scribere, *sed per unicum*. Quod etiam origo vocis quoad altiore suâ radicem, ita suadet; de qua alio loco, nostram sententiam in medium profereamus. *Nunc quia Latinè scribo, utar nomine illo, hac forma: Atila, vel Athila, (cum aspiratione,) sine dagessato l, nisi ubi aliorum verba retulero.*«

Atilla már nem tekinthet vissza oly tisztos korra, mint *Atila*; de nem is mai termék, mint e sorozat tanúsítja:

1538: »ah hatalmas *Atilla* kerál« (Farkas András: A zsidó és magyar nemz.).

1577: *Atilla* (Bogáthi Fazekas M. Harom Ieles Fő Hadnagyok stb.).

1579: *Atilla* (Gosárvári Mátyás).

1592: *Atylla* (mindig így; csak a 10. lapon: »*Atylla, Athila* kit magyarul *Ethellenek* hínak.« Lisznyai K. Pál Magyarok Cronicaja).

1651: *Atilla* (Zrinyi Miklós: Adr. Teng. Syr.).

1653: *Atilla, Atilla* (Listi László: Magyar Márs).

1667: *Atilla* (Com. Franc. de Nádasd; m. n. muzeumi kézirat).

1693: *Atilla* (Otrokócsi i. h. »apud nos, qu purâ loquimur lingua Hungarica, dicitur hoc tempore... Atilla«).

1745: »Hungsari cribimus, *Atilla, t. vno eliso*« (Matth. Bel: *Atilla, ex Prisco Rhetore Sophista, p. 2.*).

1787: *Atilla* és Buda (Bessenyei György).

1787: *Átilla* (Andrád Sámuel, Horváth Ád. Hunniása előtt).

1791: *Atilla* (Huszti András: Ó és Újj Dácia, 101.).

1799: *Atilla* (Szombathi János pataki kézírata).

Nem közönséges névsor ez: a hány író annyi kiválóság. Kiválóak főként a tudományos, s általán irodalmi meggyőződés erejét illetőleg.

Ujabb időben jobbára csak a népies irodalomban írják *Atillának* (pl. Remény, 1851. májusi füzeté borítékán; Magyar Néplap, 1857. 30. sz.; *Atilla* hunnok királyának élete, Bucsánszkyánál, 1861. stb.). Tudományos munkában csak a typicus »szittyá« Orbán Balázsnak volt bátorsága *Atillának* írni (Székelyföld I., V., VI. köt.).

Népdalaink azonban csak is mint Atillát vagy inkább *átillát* ismerik. Erdélyinél az 1707-ki »Szaladj kurucz jó a német« kezdetű nótában is *Átilla* szerepel (II. 327. Thaly is átvette: Adalékok a Thök. és Rák. korhoz. II. 191); ő egyébként még az írói provenienciájú »Átilla, Lehel, Árpád« kezdetű nótát is ekkép veszi fel (Népdalok. II.).

Megemlítendőnek tartom, hogy a magyar forrásoknak a szóban forgó névre vonatkozó helyesírása azon mód megtalálható az olasz, főképp velencei kútfőkben s íróknál, a mint e táblázat mutatja:

Atila Rex Hunnorum (Andr. Danduli Chronicon Venetum, XIV. száz.).

Atila (Chronica Venetiarum, XIV. száz. codex a San Marcoban).

Atilla (Chronica Che Tractano De La Origine De Veneti. E Del Principo De La Cita . . . Per . . . Mesere Marco Antonio Sabellico, p. V—VII. Ráth György könyvtárában, XV. századi nyomtatvány).

Atilia (Il libro di Atila. Venecia, 1472.).

Atila (Ranzanus: Epitome rer. Hung.).

Athila Re de Heruli partito di Scithia (Caroldo: Chronica Venetiarum, XVI. száz. cod. Bécsben).

Athila (Paulus Jovius: Elogia).

Atila (La guerra d'Atila. 1568.).

Nem ugyan a hun királyra, hanem az *atilla* nevű ruhadarabra nézve, a magyar és az olasz helyesírás és kiejtés rokonságát nyelvtudományi alapon érdekesen bizonyította Kőrösi Sándor (M. Nyelvőr. XV. 97—101.). Nem kétlem, hogy linguisticai szempontból helyes nyomon jár Kőrösi úr; czikke azonban csupa tévedés, mihelyt oly kérdéseket érint, melyeket történelmi, illetőleg művelődéstörténelmi anyagkészlet, s általán ismeretek nélkül nem lehet eldönteni. A »Századok« annak idején (1886. IV. füzet) tett is rá némi észrevételeket. Nekem is szándékom, az »atilla-dolmányról« minélelőbb közzeendő cikkemben, kifejteni ide vágó nézeteimet.

Az *Attila* név — kimondhatjuk — mindig ily alakban használva, közkeletűvé nem vált másutt, csak a francziák közt, s azok nyomán a mult század közepe óta, a németek körében. Ez tény, melyet azonban meg kell magyaráznunk.

Több mint száz év óta kísért, s ma elterjedtebb mint valaha, az a nézet, hogy a hunok gótok voltak s hősünk neve gót név (I. Czirbusz cikkét: Egyet. Phil. Közl. XIV. 509.). A hunok és gótok főnökei különben is, őszinte barátságuk jeléül, nem egyszer vették föl szomszéd fejedelmek neveit. 470-ben szerepel a keleti goth *Valamir*; 546-ban Itáliában a nyugoti gót Totila egyik vezére *Bleda*; 858-ban Spanyolországban egy *Atila* nevű nyugoti gót király országol. A hunnok és gótok huzamos ideig tartott történelmi parallelismusa, s nemcsak neveiknek, hanem részben

szokásaiknak kölcsönös kicserélése is kétségkívül annyi közös vonást teremt a két nép között, hogy legalább is vitatható az a *hypothesis*, mely a hunokat és gótokat egyfajta népnek vallja, hiszen Priscus is a scytha gyűjtőnév alá foglalta mind a kettőt. De Guignes, bár a Tartarie »Huns Occidentaux«-iról beszél, mégis Attilát ír; a föntebbi hypothesis felé hajlók szintén azt írják, mert a gót Jornandes is mindig csak úgy ír.

Jornandes, gót származású ravennai püspök (ha igaz, mert kétségbevonaték, ld. Potthast: *Bibl. Hist. Med. Aevi*, p. 402.), 551 körül. Még a nevével sem vagyunk tisztában, mert Muratori szerint (*Script. I. p. 188*) Jordanes, Waitz meg (Götting. gelehrte Anzeigen. 1839. No. 78. S. 772) Jordanisnak állítja. Ez a hun király után épen száz esztendővel élt gót származású itáliai ember, ki nagybecsű irataiban épen a hunokra nézve csak oly hitelességű, hogy, mint tudjuk, pusztai boszorkányoktól származtatja őket: csekély véleményem szerint a hunok neveire nézve legföljebb abban az esetben lehetne irányadó, ha előbb megállapítatik a hunok gót nemzetisége, a mikor meg viszont az ősi *Anila* név is szóba hozható.¹ Mivel pedig csak legújában is úgy Thierry, mint Hunfalvy, Vámbéry stb. ez irányban vagy egyenesen tagadólag, vagy akkép nyilatkoztak, hogy kilátásunk sem lehet biztos tudásra: a későbbi korú gót-nemzet Jornandes helyesírását nem fogadhatjuk el.

Am a francziák másként vélekedtek, s valamennyien, történészek és nyelvészek egyaránt, a nagynevű De Guignes nézetéhez csatlakoztak. Abból indulva ki, hogy a hunok és gótok egyugyanazon nép lehetnek: részint a gót Jornandes tekintélyére, részint arra támaszkodtak, hogy *Attala* s főkép a mindig két *t*-vel írt, s rendkívül gyakori *Attalus*² voltaképp azonos Attilával. Bizonyosra veszem azt is, hogy megállapodásukat legerősebben az a körülmény befolyásolta, hogy a francia kiejtéssel leginkább az Attila alak egyezik meg.

Innen van, hogy a hun királyt a francziák mindenkor Attilának nevezik, mi annyira megy, hogy legkiválóbb kútfő-kiadójuk Bouquet (*Rerum Gall. et Franc. Script.*), még az eredeti forrásokban is következetesen Attilára igazítja a király nevét.

Ez az eljárás érthetetlen, ha elszigetelten nézzük. De igen természetesnek találjuk, ha tekintetbe vesszük a népet s annak történetét, mely alkalmazza.

Mert a francia az egyházi és állami fegyelem nagy iskolájában nőtt nagygyá; szerencsáját és szerencsétlenségeit egyaránt

¹ »Anila . . . in seiner Function ungefähr mit Attila synonym ist.« Ferd. Wrede: *Über die Sprache der Ostgoten in Italien*. Strassburg, 1891. S. 107.

² Csupán Bouquet: *Rerum Gall. et Franc. Script. I.* kötetében hét különböző személy viseli e nevet, u. m. *Attalus rex*; *A. rex Pergami*; *A. Eumenis frater*; *A. Galatarum régulus*; *A. Imperator*; *A. Comes Aeduensis* és *Attalus Gothus*.

fegyelmettségéből magyarázzák saját legnagyobb gondolkodói. Ily nép gondolkodása matematikai menet-rendet követve, egyformaságot és következetességet léptet életbe minden téren, tehát az irodalomban is.

A mi fejlődésünk homlokegyenest ellenkező. A középkoron innét, egész történelmünk a fegyelmetlenség nagy históriája, mely visszatükröződik minden dolgunkon. Még ez az apróság is, hősünk négyféle neve: Attila, Atila, Atilla, Etele, a francziák egyetlen Attilájával szemben, jószerint történelmi múltunkban leli magyarázatát.¹

Napjainkban a fegyelem hatalmas factorainak megerősödése mellett, ez irányban irodalmunkban is nagy változás várható. S ha pl. az itt tárgyalt, alárendeltnek látszó kérdésben, véget vetve a zűrzavarnak, csakugyan valami megállapodásra juthatunk: az is csak apró bár, de kétségtelen bizonyítéka lesz ama fordulat bekövetkeztének.

Közviszonyainknak ebben a tekintetben kedvező alakulása felbátorít arra, hogy a fennforgó kérdésben conventiót hozzak javaslatba.

Ez idő szerint nálunk, megint egy francia ember, t. i. Thierry példáját követve: az *Attila* név divik irodalmunkban általánosabban mint valaha. E szokás további fenntartásának azonban, már eddig felhozott okaim is erősen ellene szegülnek; de még inkább ellenzi az, a miről most akarok szólni:

Hunfalvy Pál a Szász Károly-féle Nibelung-fordításról szólva, néhány évvel ezelőtt ekkép nyilatkozott (Századok, 1890. 386. jegyz.): »nagyon nem helyeselhetem én, hogy az eredetiben előforduló tulajdonneveket megváltoztatta, megmagyarosította. A Nibelungok nem magyar, hanem német költemény. Az a Priskusnál található Bleda-t Blödelinnek írja: Szász K. Budára változtatja. A költeményben Attila atyja Botelung, Szász K. Bendeguzra változtatja. A Krimhild fija Attilától Ortliep, Ortlieb, Sz. K. Aladárna változtatja stb. stb.«

Szász Károly valóban magyarosította a Nibelungok tulajdonneveit; így, a mint Hunfalvy is észrevette, midőn a hun király hegedőseit: Werbelt és Schwemelt Vidornak és Jobornak változtatta. E nevek Szász Károly művei, s Hunfalvy helytelenítése esetleg helyén lehet ez esetekben. De a Buda, Bendeguz, Aladár stb. nem a Szász Károly találmánya, hanem csak tudásának és tapintatának bizonyítéka, midőn egy német őseposzban, melyet a magyar nagy közönségnek fordít, még pedig leginkább a hunmagyar mondakör német forrásának megismertetése végett: a

¹ Aligha véletlenség, hogy míg a francziával rokon fejlődésű spanyol, mint a francia, szintén csak egy alakot, t. i. mindig *Attilát* ír; addig a velünk legegyszerűbb fejlődésű, de fegyelmetlenség dolgában minket túlszárnyaló lengyelnél Atyla, Atylla, Attyla, Attila és Atilla nevekkal találkozunk.

füleinkbe két x -i nyelven hangzó csodálatos Blödelinek, Botelungok, Ortliepek helyett a magyar nemzeti krónikákból minden mívelt magyar ember előtt ismeretes Budát, Bendeguzt és Aladárt igtatja. Eljárása annyival correctebb, mert nála — miről Hunfalvy hallgat — a Nibelungok Etzel-je is a magyar krónikai Etele alakban jelenik meg.

Az lett volna a hiba, ha *Attila mellett szerepeltet Budát, Bendeguzt, Aladárt, mint a hogy eddigelé nem műfordítók, hanem mi, a jelen nemzedékhez tartozó historicusok, csaknem kivétel nélkül tettük*. Mert, a mint kimutattam, nemzeti krónikáinkban csupán *Atila* és *Etele*, s a reformatio korától fogva többnyire *Atilla* alakban használták e nevet. Ellenben hazai forrásokban semmi nyoma a nálunk csak újabb időben, idegen hatás alatt lábra kapott *Attilának*.

Ha tehát csak egy kissé is következetesek akarunk maradni: vagy Attilát írunk, de akkor következetességből csupa Bleda, Denzio, Mundruth vagy Mundzuchus-féle névvel kell elárasztanunk ős történelmünket;

vagy Atila, Etele, Atillát, melyek mellett történelmi név gyanánt más nem állhat, mint Buda, Bendeguz és Aladár.

Ha meggondoljuk, hogy a hunok átalában a hun-magyar ősmonda révén értékesek culturánkra, s az által élnek a magyar köztudatban; viszont ha tekintetbe vesszük, mennyire végére járhatatlan a történelmi igazság e nevek dolgában: azt hiszem ingadozás nélkül állhatunk Buda, Bendeguz, Aladár pártjára, mely nevek, első sorban »Buda halála« miatt, amúgy is kiirthatatlanok irodalmunkból.

Már pedig Buda, Bendeguz, Aladárral monda-történelmileg — a mint kifejtettem — absolute megférhetetlen az *Attila* alak. De nem fér meg mással sem, mi nem kevésbé fontos.

Jól emlékszem, hogy *Attila* s. d. orthographiáját, gyermekkoromban úgy jegyeztem meg, hogy e nevet úgy kell írni, a hogy legjobban sérti füleimet. Viszont *Atilla*, ha nem is írásban, de ajkunkon él mindnyájunknak, kiknek ép a nyelvérzékünk. Korunk is, mely, mindenben nemzetiességre tör, egyenesen követeli a különben is több százados múltra visszamenő *Atilla* alak érvényesülését, mely, mint nyelvtörvényeinkben gyökerező régi formája e névnek, Buda, Bendeguz, Aladár mellett bizvást használható.

Óhajtom, hogy szóljon más is e kérdéshez, mely célból készséggel felajánlom, még a nézeteimet bármikép megtámadó czikkek számára is, e lap hasábjait. Ha érveimet megdöntik: megadom magamat. Addig azonban (a mint másnak is ajánlom) magam részéről, jelen tanulmányom eredményeire támaszkodva, ezentúl — eddigi gyakorlatomtól eltérve, — *Atillának* nevezem a világbíró fejedelmet.

BALLAGI ALADÁR.